

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПРИЧИН І ЧИННИКІВ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано основні підходи до проблеми визначення причин і чинників тінізації економіки України, класифіковано основні причини та чинники, надано авторське бачення чинників тіньової економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, чинники, причини тіньової економіки, механізми впливу на тіньову економіку, економічні та державноуправлінські чинники.

The article analyzes the main approaches to determine the causes and factors of the shadow economy of Ukraine, classified underlying causes and factors, identifies the main factors of the shadow economy.

Key words: shadow economy, factors, causes of the shadow economy, mechanisms of influence on the shadow economy, economic and state administrative factors.

Тіньова економіка – складне явище, яке вивчається різними галузями наук, у тому числі філософією, політологією, економікою, державним управлінням. Тіньова економіка як явище не тільки надзвичайно актуальна і гостра проблема для української економіки, але й негативно впливає на всі соціально-економічні процеси, що відбуваються в суспільстві. Без урахування тіньової економіки стає неможливим проведення економічного аналізу на макро- і мікрорівнях, прийняття ефективних управлінських і законодавчих рішень. З'ясування та аналіз причин і чинників, які призводять до тінізації економіки, необхідний для формування основних принципів і механізмів запобігання тінізації.

За непрямыми оцінками в тіньовому секторі економіки світу створюється понад 9 трлн дол. доданої вартості, що становить понад 20 % ВВП. За експертними оцінками, рівень тінізації в Україні зріс з 23 % (1992 р.) до 45 % (1997 р.) та 60 % (2004 р.) від ВВП. В офіційних заявках керівників виконавчої влади зазначає, що нині рівень тінізації економіки становить 47 – 50 % і значно перевищує пороговий граничний рівень (20 %), з перевищенням якого у країні створюються умови економічної небезпеки [1].

Проблеми розвитку, проблем, чинників, класифікації діяльності тіньової економіки та вирішення проблем детінізації сучасної економіки розглядають багато вчених, у тому числі: М. Азаров, В. Антипов, О. Барановський, З. Варналій, С. Кравчук, Ю. Комісарчук, В. Попович, С. Позняков, В. Предборський, а також російські вчені – І. Клямкін, В. Кулікова, Т. Корягіна, Л. Тимофеев, М. Єгоров та ін. Серед закордонних науковців потрібно виділити: Г. Гросман, А. Ділтон, Б. Даллаго, В. Патрізі, Е. Фейг, А. Френз, Ф. Шнайдер та ін.

Однак серед невирішених раніше частини загальної проблеми є системний аналіз наукових підходів до чинників і проблем виникнення та розвитку тіньової економіки в Україні.

Тому основною метою статті є системний аналіз основних підходів до причин та чинників тінізації економіки України.

Тіньова економіка – це ринкове виробництво товарів і послуг як заборонених, так і не заборонених законодавством, яке не враховується офіційною статистикою національного продукту і не пов'язане з будь-якими зобов'язаннями зі сплати податків державі [4].

Як суспільне явище “тіньова” економіка притаманна усім країнам незалежно від моделі та рівня їх соціально-економічного розвитку. Практика засвідчує, що доки існуватиме державна форма організації суспільного життя, а держава в той чи інший правовий спосіб впливатиме на економічний розвиток шляхом реалізації бюджетної, податкової, грошово-кредитної, валютної політики тощо, доти зберігатиметься й “тіньова” економіка. Суттєво може змінюватись лише її питома вага, роль, яку вона відіграє в суспільному житті, а також механізми її взаємодії з легальною економікою та “кольорова палітра”, що має “тіньова” економіка – від світло-сірої до криваво-чорної.

Функціонування тіньової економіки спрямовано на отримання “тіньових” доходів, основними формами яких в Україні є:

- приховування прибутків юридичних та частини доходів фізичних осіб від оподаткування;
- нелегальний експорт капіталів і товарів;
- усеохоплююча корупція;
- нелегальне виробництво товарів і послуг та їх реалізація;
- розкрадання державної власності, у т.ч. у процесі приватизації;
- шахрайство у фінансово-кредитній сфері;
- кримінальна діяльність економічних суб'єктів (наркобізнес, розкрадання і грабежі, рекет тощо);
- штучне заниження фіксованих та регульованих цін на товари й послуги через застосування “тіньових” цін [5, с. 32].

Тіньовий сектор економіки характеризується більшою гнучкістю та динамічністю, ніж легальний. Він насичує ринок товарами і послугами, збільшує доходи частини населення, посилює конкурентну боротьбу, стримуючи на певний час соціальні дестабілізаційні процеси в суспільстві. Унаслідок існування тіньової економіки зменшуються доходи бюджету, зростає зовнішній і внутрішній борг, збільшується тіньовий капітал, зменшується інвестиційна привабливість держави, втрачаються можливості активної участі у глобалізаційних процесах.

Основними причинами розвитку тіньової економіки в Україні економісти вважають надмірне оподаткування доходів підприємств (до 70 %), високий рівень безробіття, зuboжіння значної частини населення, криза неплатежів, недосконалість

чинного законодавства, відсутність сприятливого інвестиційного клімату, правовий нігілізм, ігнорування марально-етичних норм та ін. [1].

Слід зазначити, що існує багато підходів до проблеми чинників і проблем виникнення і розвитку тіньової економіки.

Так, І. Приварникова та К. Степанюк виділяють: економічні, соціальні правові та державні чинники, що зумовлюють розширення тіньової економіки в Україні. До економічних чинників відносяться: криза фінансової системи; високі ставки, велика кількість і складний механізм розрахунку податків; установа пільгових умов функціонування окремим суб'єктам господарювання; прагнення підприємців одержати надприбутки; взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами; занадто високий рівень податків. До соціальних чинників: низький рівень життя населення; високий рівень безробіття та орієнтація частини населення на те, щоб отримати дохід будь-яким способом; нерівномірний розподіл валового внутрішнього продукту. До правових чинників слід віднести: низький рівень життя населення; високий рівень безробіття та орієнтація частини населення на те, щоб отримати дохід будь-яким способом; нерівномірний розподіл валового внутрішнього продукту. До державних чинників відносяться: корумпованість державних служб різноманітних владних структур, контрольних служб: податкової, санепідемконтролю, пожежної безпеки тощо; умови, що дають змогу використовувати державне майно та майно організаційних структур заради одержання неофіційного приватного доходу державними чиновниками та управліннями; можливість лобіювання власних інтересів суб'єктами господарювання в державних інстанціях через залучення фірмами до свого штату у вигляді "консультантів" посадових осіб вищих та найвищих рангів [7].

Аналіз літератури з економіки дав можливість можна виділити дві причини виходу підприємств у "тінь". По-перше, це недосконала законодавча база, яка дає досить значні простори для юридичних маневрів та досить м'які покарання за недотримання її. По-друге, дуже жорсткі фіскальні умови ведення бізнесу, коли вирішується, чи буде існувати підприємство. На жаль, в Україні спрацьовують обидві причини.

В. Басаргин та В. Яковлев виділяють такі чинники тіньової економіки: нездатність держави забезпечити конструктивне реформування економічних відносин і сформулювати цивілізовану соціально орієнтовану ринкову господарську систему; видатки і грубі прорахунки в політиці ринкового реформування; ірраціональне відсторонення держави від публічно-правового регулювання економічних відносин в умовах становлення ринку, тривале збереження в цій сфері правового вакууму; правовий нігілізм у суспільстві, невідповідність населення та господарюючих суб'єктів до цивілізованої та законослухняної діяльності в умовах формування ринкових відносин; низька ефективність роботи контролюючих органів у сфері економічної діяльності; прорахунки у діяльності правоохоронних органів; цілеспрямована діяльність

злочинного світу, яка переслідує у сфері економіки свої специфічні корпоративні інтереси [8, с. 91]. Ці чинники можна віднести до державних чинників.

3. Варналій систематизує чинники тінізації економіки таких чином: по-перше, відсутність повноцінного ринкового середовища; по-друге, незавершеність формування інституційної бази економічної політики; по-третє, неефективність управління державною власністю і захисту прав власників; по-четверте, системні вади податкової системи; по-п'яте, незбалансованість державної регуляторної політики; по-шосте, недосконалість бюджетної політики; по-сьоме, деформація структури зайнятості; по-восьме, недоліки у діяльності судової влади; по-дев'яте, зловживання монопольним (домінуючим) становищем цінового характеру; по-десяте, корупція [5, с. 98–99].

Окремо слід розглядати причини, які пов'язані з політичними чинниками: зокрема, лобювання інтересів крупних підприємств, які є у власності високо посадовців; зрощення влади та крупного бізнесу.

Д. Харко виділяє економічні чинники тіньової економіки, до яких зокрема відносять: надмірне податкове навантаження та нерівномірне його розподіл на платників податків, низький рівень податкової дисципліни, значна кількість пільг яка зменшує кількість платників податків; недосконалість, невідповідність до реалій життя чинного податкового законодавства та відсутність податкового кодексу; надмірне регулювання підприємницької діяльності, відсутність адекватних до ринкових умов “правил гри” для підприємців внаслідок лобювання під час законодавчого процесу корпоративних інтересів окремих представників впливових промислово-фінансових груп; інтенсивне “вливання” в офіційний сектор грошової маси з суто кримінальним походженням, зокрема й через ухилення від оподаткування як один з найголовніших сегментів тінізації капіталу [9, с. 355].

В. Васенко та В. Гребіник виділяють економічні, соціальні та правові причини тіньової економіки. До економічних причин можна віднести стихійний характер розвитку ринкової економіки. Це, в першу чергу, – нерівномірність розвитку різних сфер, структур економіки та регіонів, інфляційні процеси тощо. Тіньова складова економіки посилюється, коли держава не може створювати сприятливі умови для функціонування підприємництва. Так, під час економічних криз перехідного періоду від командно-адміністративної до ринкової економіки тіньова економіка отримує додаткові стимули для свого піднесення.

До соціальних причин можна віднести, по-перше, двоїсту природу людини, яка полягає в постійній боротьбі людини-працівника і людини-власника. Особисті інтереси часто протистоять суспільним, стає спотвореною нормою отримання незаконних і приховування легальних доходів. Це стає мотивом для особистого збагачення і розкручує маховик тіньової економіки. По-друге, диференціація суспільства за майновими ознаками в результаті протизаконної “прихватизації”, основна маса представників кримінальних економічних дій також формувалася у цих “лабіринтах”.

До правових причин слід віднести недосконалість правової бази і навіть, як показує практика, економічна безграмотність законодавців [2, с. 8–9].

Існує і такий підхід до чинників тіньової економіки. До основних чинників, що сприяють зростанню тіньової економіки (особливо в період системної кризи виробництва) можна віднести:

- 1) недостатність інвестицій, що спрямовуються на створення нових робочих місць;
- 2) зростання рівня безробіття, що пов'язано із швидкою та інтенсивною втратою (і в багатьох випадках досить передчасною) ліквідацією старих робочих місць;
- 3) високий рівень вимушеної неповної зайнятості працюючих;
- 4) низькі порівняно до потреб цивілізованого відтворення особистості трудові доходи широких верств населення;
- 5) відносна невивідність праці у формальному секторі економіки порівняно з доходами, які можуть приносити нерегламентовані види трудової діяльності [4; 6].

Проведений аналіз дає підстави виділити такі види чинників тіньової економіки (рисунок).

До економічних чинників, на нашу думку, належить уся сукупність елементів економічного середовища, що сприяють формуванню та розвитку тіньової економіки, до яких належать: податкова система, система зайнятості, система доходів населення, система розвитку підприємництва.

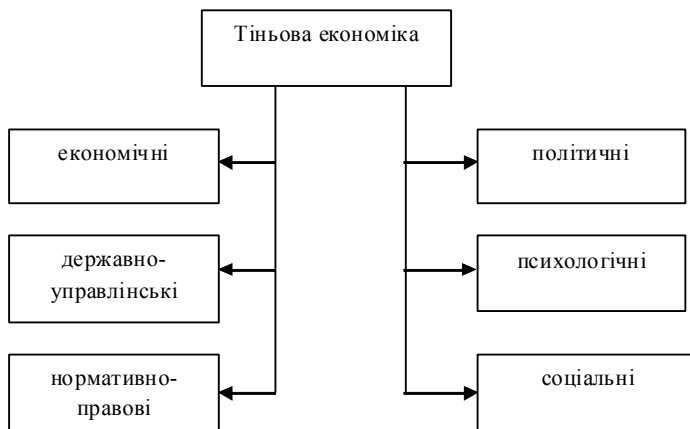

Рисунок. Чинники, які впливають на розвиток тіньової економіки в Україні.

До державноуправлінських чинників належать розвиток системи державного управління, у тому числі: судових і контролюючих органів, всієї сукупності елементів системи державного управління, які сприяють розвитку тіньової економіки.

До нормативно-правових чинників належать недосконала нормативно-правова база, яка не врегульовує питання контролю за використанням та оборотом грошових одиниць та послуг.

Політичні чинники – це зрощення влади та капіталу, лобіювання інтересів крупних підприємців у владних структурах.

Психологічні чинники, пов'язані з порушенням етичних норм життєдіяльності суспільства. Саме від внутрішніх установок залежить у майбутньому використання своїх привілеїв і повноважень, протистояння зловживань та корупції.

Соціальні чинники пов'язані з економічними – зокрема, розшарування в суспільстві на бідних та багатих, що призводить до прихованої зайнятості, зловживання у владних структурах.

Тіньова економіка чинить загалом деструктивний вплив на національне господарство, сповільнюючи надходження коштів до бюджету і погіршуючи інвестиційну привабливість вітчизняної економіки. Тому потрібно формувати системні механізми впливу на тіньовий сектор економіки України.

Таким чином, регулювання тіньової економіки повинно здійснюватися у формуванні економічних, соціальних, політичних, державноуправлінських та нормативно-правових механізмів.

У подальшому слід деталізувати основні механізми подолання тіньової економіки, проаналізувати закордонний досвід подолання тіньового сектора економіки.

Література:

1. *Артус М.* Тіньова економіка та напрями її подолання за умов ринкових відносин / М. Артус // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 2 (35). – С. 5–9. – (Серія “Економіка та управління національним господарством”).
2. *Васенко В. К.* Суть тіньової економіки та шляхи її подолання в Україні / В. К. Васенко, В. В. Гребіник // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : “Економіка і менеджмент”. – 2011. – Вип. 3. – С. 7–10.
3. *Дяченко Я. Я.* Детінізація економіки у системі макроекономічного регулювання / Я. Я. Дяченко // Фінанси України – 2006. – № 2. – С. 68–77.
4. *Никитин С.* Теневая экономика и налогообложение / С. Никитин, М. Степанова, Е. Глазова // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 2. – С. 24–30.
5. Особливості та шляхи детінізації економіки України : матеріали круглого столу / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 110 с.
6. Податкова політика: теорія, методологія, інструментарій : навч. посіб. / за ред. Ю. Б. Іванова, Г. А. Майбурова. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2010. – 492 с.
7. *Приварникова І.* Тіньова економіка: причини, обсяги та шляхи їх зменшення [Електронний ресурс] / І. Приварникова, К. Степанюк. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/dtr/ep/2010_2/files/EC210_35.pdf.
8. Теневая экономика региона: диагностика и меры нейтрализации / [В. Ф. Басаргин, В. Ф. Яковлев, А. А. Яковлев и др.] ; под. ред. А. И. Татаркин, В. Ф. Яковлев. – М. : Экономика, 2004. – 280 с.

9. Харко Д. Правова природа тіньової економіки: поняття, причини та напрями детінізації / Д. Харко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 52. – С. 351–357.

Надійшла до редколегії 27.04.2013 р.